

Ανδρέας Μουσουζής (1785-1860) ιδρυτής του Εθνικού Μουσείου της Ελλάδος

Κυριακός Πιττάκης (1798-1863), ο πρώτος «Ελλήνας» Εφόρος των Αρχαιοτήτων.

Το περιοδικό Αρχαιολογία λυπάται για το λάθος, που έκανε - αδιάβαστο - το κείμενο του κ. B. Πετράκου, και που οφείλεται στο δάιμονα της φωτοοινόθεσης (πρώην δαίμων τυπογραφείου).

Τα πρώτα χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας

Το μεγάλο ενδιαφέρον που υπάρχει στην Ελλάδα για την αρχαιολογία δεν συνοδεύεται και από αντίστοιχο ενδιαφέρον για την ιστορία της επιστήμης αυτής. Τούτο δεν συμβαίνει μόνο για την αρχαιολογία, γιατί και η ελληνική φιλολογία δεν έχει ακόμη την ιστορία της. Και για την φιλολογία η έλλειψη ενδιαφέροντος δικαιολογείται γιατί η προσφορά της, αν εξαρέσουμε λίγους φιλολόγους από τους οποίους μνημονεύω μόνο τον Κοραή, είναι συγκριτικά με την αρχαιολογία μικρή. Στην ελληνική αρχαιολογία όμως, που την άσκησαν οι Έλληνες αρχαιολόγοι μαζί με τις ξένες Σχολές, οφείλεται η αποκάλυψη και η πρώτη δημοσίευση των μνημείων του χώρου όπου ήκμασε ο κατ' εξοχήν ελληνικός κλασικός πολιτισμός.

Βασίλειος Χ. Πετράκος

Έφορος των Αρχαιοτήτων Αττικής

Και ενώ η φιλολογία, ως επιστήμη παγκόσμιος και πέρα από εθνικά συνορά υπηρετούσε κυρίως τον εαυτό της, η αρχαιολογία έχοντας σχέση με τα υλικά μνημεία αποτέλεσε από τη στιγμή που ελευθερώθηκε ο τόπος από τους Τούρκους, θεμέλιο της εθνικής ιδεολογίας. Την πολιτική σπ-

μασία της αρχαιολογίας την καταλαβαίνουμε βλέποντας γειτονικά μας κράτη, που κηρύττουν ως έργα προγόνων των κατοικών τους, δημιουργήματα αρχαία ελληνικά ή βυζαντινά προσπαθώντας να θεμελιώσουν διεκδικήσεις ή να δικαιολογήσουν καταστάσεις και αντίστοιχα την αντί-

δραση των ελληνικών κυβερνήσεων και των πνευματικών ανθρώπων στις προσπάθειες αυτές. Όμοια πολιτική με την θοήσεια των μνημείων, αλλά με κάθε δικαιώμα, κάνουμε και εμείς αποδεικνύοντας την αυταπόδεικτη άλλωστε, ελληνικότητα ορισμένων περιοχών που υποθέλουν οι γειτο-

νές μας. Τα μνημεία ακόμη γίνονται όγραφο, κάτι από το οποίο έχουν γλυτώσει οι ευτυχείς φιλόλογοι, οι κονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων, όπως στις δεκαετίες των 50 και του 60 με την ανάπτυξη του τουρισμού. Ευθύς όμως ως εξαφαλιστήκε η προσέλευση των τουριστών, τα μνημεία κηρύχτηκαν, τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 70 και του 80, εχθροί της οικονομικής πρόσδου παραπάνω τους ξτίστηκαν εκαπτοντάδες πολιτικάς ενώ οι αρχαιολόγοι προσπαθούσαν να διασώσουν μέσα από τα μπαζ των κατεδαφίσεων μερικά σταράγματα της αρχαίας ζωής. Σήμερα, όταν μεγάλοι φυσικοί και ιστορικοί μνημεία, της Φυτταλέως, απαράσονται τα σπλάγχνα για την δημιουργία των εγκαταστάσεων επεξεργασίας λαμπτών της Αθήνας, ενώ σε μικρή απόσταση, στη αντικρίνη νησί, τη Σαλαμίνα, ο τύμβος των Σαλαμινώναρχων περιστοιχίζεται από τους κερδοσκόπους της πρόσδου που απειλούν να τον εφεύρουν. Είναι φανερό πως αρχαιολογία και πολιτική, εθνική και κομματική, είναι στενά συνδεδεμένες και απόριω πώς η ιστορία της αρχαιολογίας δεν περιλαμβάνεται στην καθολική της μορφή, στα ενδιαφέροντα των ιστορικών και των αρχαιολόγων.

Το 1984 συμπλήρωθηκαν 150 χρόνια από την ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και φέτος εορτάζονται τα 150 χρόνια της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Το χρονικό διάστημα που θα ερευνήσει ο ιστορικός είναι σχεδόν ολόκληρο της 19ος αιώνας και το μεγαλύτερο μέρος του 20ού, περιόδος σημαντική από κάθε άποψη και η οποία μπορεί να χαρακτηρισθεί ως επαναστατική, γιατί σε σύντομο σχετικώς χρονικό διάστημα γίνονται και γίνονται γεγονότα που τρέφουν μια αέναντι κοινωνική και πνευματική μεταβολή και ανατρέψουν με ταχύτητα καθειρμένες ιδέες και αξίες, προλήψεις και καθεστώτα. Σα αυτήν την εποχή γεννήθηκε η ελληνική αρχαιολογία, η οποία δεν απέφυγε τις μεταβολές και τις ανατροπές που ανέφερα.

Το ελληνικό κράτος ανάγει την αρχή του στον πρώτο του Κυβερνήτη, τον Ιωάννη Καποδιστρία ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα τον Ιανουάριο του 1828, όταν η έκταση της χώρας δεν είχε ακόμη καθοριστεί. Ο πρώτος καρδιος πέρασε για τα αρχαία, μέσα στο χάρο που απελύονταν η Ελλάδα. Την επόμενη χρονιά όμως, τον Οκτώβριο του 1829, διορίστηκε Διεύθυντη και Έφορος του Εθνικού Μουσείου τον Κερκυραϊο λόγιο Ανδρέα Μουστοζή. Ο Μουστοζής ήταν φίλος του Καποδιστρία, ιστορικός και αρχαιολόγος, με φήμη σ' ολόκληρη την Ευ-

ρώπη. Ποιούς όμως Εθνικού Μουσείου ανελάμβανε την Διεύθυνση; Στην πραγματικότητα δεν υπήρχε μουσείο αλλά αρκετά αρχαία μάρμαρα ομηριασμένα στις στοές του Ορφανοτροφείου Αιγίνης και άλλα, αγγεία νομίσματα και αντικείμενα μικροτεχνίας, που φιλοξενούνταν στη θιβλιοθήκη του Ορφανοτροφείου, αυτού του Ορφανοτροφείου που φιλοτίκη στα χρώμα μας ως μία από τις μεγάλες φυλακές της Χώρας. Αρχαιολογική Υπηρεσία δεν υπήρχε και ουτε μπορούσε να δημιουργηθεί τότε, γιατί δεν υπήρχαν «Έλληνες εκτός από τον Μουσοτεῦνο» που να γνωρίζουν πολλά για αρχαιολογία. Βλέποντας τα πράγματα από απόσταση καταλαβαίνουμε πώς και αυτό που έκαμε τότε ο Καποδιστρίας ήταν περισσότερο από δύο μπορούσε. Σε επιστολή του προς τον Μουσοτεῦνον το Κυβερνήτης δεν δείχνει πεπιεμένος από την έρευνα του φίλου του να έλειψε στην Αίγινα: «Περὶ δὲ σεαυτοῦ καὶ πατεῖν σε λεγεῖ οὐ δὲ τούτῳ να σε προβάλω να σουκευασθῆς καὶ μεταφέρῃς ἐδῶ αυτῷν γυναῖκα, παιδία καὶ οἰκετεῖαν». Τούτο μόνον δυνασταί να καμψή να έλθῃς ως έλευθερος, αλλά και περὶ τούτου πρέπει έμφραστερον να σκεφθῆς, μηδόλας προσαγόμενος ΕΚ της περὶ ἔμ τε ευονίας σου καὶ γαπτῆς.

Αναλαμβάνει ο Μουσοτεῦνος τη διεύθυνση του πρώτου Εθνικού Μουσείου της Ελλάδος το οποίο πρέπει και να δημιουργηθεί. Στις φυλακές της Αίγινας διεύθυνε την εκκλησία του Συντάρχη, διακρίνομε τον ανωτέρω μέρος πέντε πουσών που βαστούνται στη σέπη μιας στοάς. Αριστερά της εκκλησίας, αλλοί πεισοί, ανάμεσα σε τούχους, υποδηλώνουν την υπόταξη και δευτερή στοά. Είναι αυτές που περιγράφει ο Ross στις ανανηφόρες του λεγόντας για το μουσείο: «Αποτελούνται από δύο κυρια τμήματα. Το πρώτο που περιέχει σχάλα, αναγλύφα και επιγραφές, βρίσκεται σε δύο ανοιχτές στοές, στην αυλή τού μεγάλου Ορφανοτροφείου. Απλοκούτης ούμως έχουν φτάσει αυτές τη στοές στη δυτική πλευρά, έτσι που από τις 9 προς τις 6 τού πάγκου δεν μπορεῖ να αντέξει στην πλευρά του».

Μια από τις πρώτες μέριμνες του Μουσοτεῦνος ήταν η σύνταξη αρχαιολογικού νόμου ο οποίος όμως έμεινε, όπως δηλώνει και ο τίτλος του, «Σχεδίουν Ψηφισμάτων» καὶ τη Κυβερνήτη δεν το επικύρωσε. Αντί αυτού, ομορεύεται τον Ιανουάριο του 1830 στη Γενική Επιμερίδα τη Ελλάδος η με τον αριθμό 953 εγκύρων του Καποδιστρίου που αποτελεί και τον πρώτο ελληνικό αρχαιολογικό νόμο.

Η θητεία του Μουσοτεῦνος δεν βαστήσει πολλού. Μετά την δολοφονία του Καποδιστρία στις 27 Σεπτεμβρίου 1831 παραιτήθηκε και έμυρε από την Αίγινα όχι χωρίς περιπέτειες που το δημιουργήσαν αντιτάπαιδοι του νεκρού Κυβερνήτη. Δύο μήνες μετά την παροίτηση του Μουσοτεῦνος τον Μάιο του 1832 διορίστηκε επιστότας του Μουσείου της Αίγινας ο Καρπενησιώ-

της ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης πρώην θοποθέτος του οποίος δεν είχε γνωστές αρχαιολογικές ούτε σχέση με αυτήν. Από τα έγγραφα που ούλωνται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους διαπιστώνουμε την αμηχανία του μηρού στην απαίτηση του Υπουργείου της Παιδείας που του ζητούσε τη συνταξητή καταλόγου του μουσείου της Αίγινας. Την απαίτηση αυτή κανονοποιεί έμεσο στελένων στον Υπουργό Ιάκωβο Ρίζο Νερούλο, σχεδιαγραφήμενα από τα οποία δημοσιεύτηκαν αργότερα στην Εφημερίδα Αρχαιολογικήν. Τον Ιατρίδη είχε γνωρίσει στην Αίγινα ως επιστάτη του Μουσείου ο Αλέξανδρος Ράγκαβης, ο οποίος την χαρακτήριζε ως «μετριόν με ζωγραφική, άκρως δέ ζηλωτήν των προγονών αρχαιολόγων». Ο Ιατρίδης αντικαποδιστρίας, είχε συμβαλέσει στη δημιουργία του εναντίον του Μουσοτεῦνος εγκεκριμένου κλήματος, αργότερες δε όταν απολύθηκε από την Υπηρεσία, ίδως εξ αιτίας του Ρος, έγινε αφόρδος αντιοθωνιστής και τις απώντες του αυτες τις εκφέρει σε αρκετά σχέδια του εικονογράφους κρατικής κατοχήρωσης και αυθαρίστερες. Τα συνοδεύει μάλιστα και με την εξήγηση «Συνταγματική εφαρμογή νόμου. Εύδοκιο Οδυνος». Ο Ιατρίδης θα παραμείνει στην Αίγινα, ως επιστάτης, των Μαΐου του 1834 όποτε με την μεταφορά του Ορφανοτροφείου στο Ναυπλίο και την εγκατάσταση στη θέση του της Σχολής των Ευελπίδων. Θα παραδοσεί τα αρχαία στον διοικητή της Σχολής και θα παιστεί στην Αθήνα, δούτης του πρώτου Ελλήνικου Εφόρου Αρχαιοτήτων, του Κυριακού Πιττάκη. Ήδη το Σεπτέμβριο του 1832 ο Πιττάκης είχε διοριστεί, από τη Διοικητική Επιτροπή της Ελάσσος, Επιστάτης των εν Αθήναις Αρχαιοτήτων θέση επίσημη δεδιά της οποίας αντικείται ακόμη στην προστοιρία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Η αρχή της δημιουργίας της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας σημαίνει ότι την εννοούμε σημερινή αναγένεται στο νόμο της 10/22 Μαΐου 1834 «Περὶ των Επιστημονικών και τεχνογυνικών αυλλαγών, περὶ ανακαλύψεων καὶ διατήρησεως των αρχαιοτήτων καὶ τῆς χρηστικής αυτῶν». Εργο ενός των μελών της Αντιβασιλείας, του Georg Maurer και του A. Weissenburg. Ο νόμος αυτού, συγχρονίσμενος για την εποχή που εκδόθηκε, διασώζεται στην νομοθεσία που ίσχυε στο Παπικό Κράτος για τα αρχαία της Ρώμης. Ήδη το 1833 είχε διοριστεί ο Βαίοεντουργκ, διαυγός αρχιτέκτην, ως Προϊστάμενος, Γενικός Εφόρος της Υπηρεσίας με δικαιοδοσία σ' όλη την Επικράτεια του Κράτους. Ως υφισταμένους έγινε τον Κυριακό Πιττάκη για τη Στερεά Ελλάδα, τον Ιωνικό Κοκκινήγυαν για τη νησιά, τις Κυκλαδες δηλοδή, και τον Λ. Ρος για την Πελοπόννησο. Η θητεία του Βαίοεντουργκ δεν διάτηξε πολλού γιατί, όπως λέγει ο Ρος, μη δινόντας δεκαρά για τις αρχαιότητες, ασχολήθηκε οντάς στο πλευρό του Μαύρωρε, μη μεγάλωση αντιπολίτευσης εναντίον του Αρματηρεργού του πανίσχυρου αντιβασιλέως με αποτέλεσμα να απολύτευει το Σεπτέμβριο του 1834 και μαζί του και ο Κοκκώνης. Τη θέση του Προϊστάμενου καταλαμβάνει ευθύνη ο Ρος με μόνους υφισταμένους τον Πιττάκη και τον καλιτεχνικό συνεργάτη του Ιατρίδη. Με τη μεταφορά της 1834, υποτεύωντας στην Αθήνα ωφεστατού, το 1834, υποτυπώθης Αρχαιολογική Υπηρεσία με

πλήρη νομοθεσία. Προϊστάμενο και προσωπικό από δύο όταυμα, τον αυτοδιδόκτο Πιττάκη και το ωνυφρό Ιατρίδη, η οποία Υπηρεσία έχει εμπρός της ένα έργο γιγαντιαίο το οποίο παρό το ότι πέρασε ενάμισης αιώνων δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Ποιό είναι το έργο που επωμίζεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία; Αυτό που και τώρα εκτελεί: Η αποκάλυψη, η προστασία, η αναστήλωση και η μελέτη των ελληνικών αρχαιοτήτων. Σήμερα τα καθήκοντα αυτά είναι ρουτίνα, τότε όμως δεν υπήρχαν αρχαία, τότε δεν είναι αντίτυπο σεν υπήρχαν μοσαία, δεν υπήρχαν δημοισιεύσεις. Τα μνημεία της Αθήνας στην οποία κυρίως στρέφονται το ενδιαφέρον του Ρος και του Πιττάκη ήταν ή αφάντα, σκοπευόμενα εντελώς με σπίτια ή καλλιέργειες, όπως το θέατρο του Διονύσου, ο Κεραμεικός, οι Αγορές, η θιβλούσθηκη του Αδριανού ή η ενσωματωμένα σε μεσαιωνικά και τουρκικά κτίσματα όπως τα κτίσματα της Ακρόπολης. Η τελευταία που δέχτηκε και τις πρώτες φροντίδες, ως το κατ' εξοχήν μνημείο της ελληνικής αρχαιότητας και ως σύμβολο του κλασικού πνεύματος αποτελούσε, κατά την τουρκοκρατία, μια μικρή πόλη, Σπίτια, κήποι, δρομάκια, πολιορκούσαν τα αρχαία μνημεία που και αυτά δεν είχαν μείνει αλώβητα. Μέσα στον Παρθενώνα είχε χτιστεί έδαμι που μετά την αποτελεθρώσθη χρησιμεύει ως στρατιωτική αποθήκη και ως μουσείο, ένως όπου γκρεμίστηκε μόνο τον. Στο Ερέθειο εκτός άλλων, είχε κτιστεί θωλήτη πυριτιδοποθήκη στη βορεία πρόσταση του, τα προπύλαια είχαν παραμορφωθεί από τα φράγκικα και τουρκικά κτίσματα και ο ναός της Αθηνάς Νίκης δεν υπήρχε. Η πρόσδοση στην Ακρόπολη, η στοά του Ευμένους, το Ασκληπειό, κρύβονταν από τουρκικό τείχος, τον Σερπεντίζε και το κοιλό του Ωδείου Ηρώδου Αττικού που επωχομένο ώστε μπορούσε ένας ιππέας να περάσει μέσα από αυτό και να φτάσει στην Ακρόπολη με ευκολία. Από τα υπόλοιπα μνημεία της Αθήνας περισσότερο φανερά και λιγύτερο παραμορφωμένο ήταν το Θεάτρο που είχε μεταβληθεί σε χριστιανική εκκλησία, στο χώρο του μάλιστα έγινε η υποδοχή του Θωμάνος την 1 Δεκεμβρίου 1834, τα ερείπια του νοού του Ολυμπίου Διός με την κόχη του στολιτή στην κορυφή του μνημείου, και ο πύργος των Ανέμων. Σ' ολοκληρώση την Αγορά διακρίνονταν μάνον οι γύλιστες του Ωδείου του Αγρύπτια.

Αλλά με την Ακρόπολη, το μνημείο των μνημείων, πρέπει να ασχοληθούμε ιδιαίτερα για να καταλάβουμε ποιά ήταν ακριβώς η κατάστασή της όταν η τριμελής Αρχαιολογική Υπη-

ρεσία, Ρος, Πιττάκης, Ιατρίδης, αρχίζει τις δραστηριότητές της και ο καλύτερος τρόπος γι' αυτό είναι η σκιαγραφία της ιστορίας της των τελευταίων αιώνων. Αφήνοντας κατά μέρος τα συγκριτικά ασήμαντα γεγονότα υπενθύμιζα πώς στις 27 Σεπτέμβριο του 1687 θύμα του Μοροζίνι προκλέθεσε έκρηξη και πυρκαϊά στον Παρθενώνα και την μεγαλύτερη καταστροφή που είχε ποτέ πάθει το μνημείο. Άλλα και τα άλλα μνημεία της Ακρόπολης έπαθαν βλάβες και οι Τούρκοι για να κατασκευάσουν πυροβολείο κατεδάφισαν το ναό της Αθηνάς Νίκης. Η καταστροφή ολοκλήρωθηκε με την κατάληψη της Ακρόπολης από τον Μοροζίνι και τη σύλληψη της, προσούμο της επιχείρησης του Elgin, που έγινε το 1803 και της οποίας το αποτέλεσμα είναι τόσο γνωστό ωστε περιτείνει την περιγραφή του. Πάρ όλα δύο ειπώθηκαν και λέγονται ακόμη για την κίνητρα του Έλγιν, ένα είναι το συμπέρασμα, πώς η επιχείρηση του έγινε για καθαρά χρηματικούς αποκούπους όπως οι συγχρόνοι του το βεβαίωνται και το διακωδικών.

Ο Έλγιν για να κατευνάσει Τούρκους και Αθηναίους για την αργαγή των υλικών της Ακρόπολης δημόρησε στην Αθήνα ένα μεγάλο ρολό. Τούτο τοποθετήθηκε στο πύργο που κτίστηκε το 1814 με έδρα της Αθηναίων, στην αγορά της πόλης, στο χώρο της βιβλιοθήκης του Αδριανού. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης το ρολό έπαθε ζημιές και ο πύργος χρηματοποιήθηκε ως φυλάκιο ένως όπου το καταστράφηκε από την μεγάλη πυρκαϊά της αγοράς, της Βηγ Αυγούστου του 1884. Οι οιδερένεις δείκτες του ρολογιού αυστοντάν στο μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, στην παλιά Βουλή, Λατινική επιγραφή εντοιχισμένη στον πύργο, που και αυτή σώζεται, μνημονεύεται την ωρεύο του Έλγιν.

THOMAS COMES DE ELGIN
ATHENIEN(SIBUS) HOROL(OGIUM)
D(EDIT) S(ENATUS) P(OPULUS)
Q(UE) ATHENIEN(S). EREX(IX),
COLLOC(AVIT) A(ANNO) D(OMINI)
MD C C C X I V

Η επιγραφή του ρολογιού του Έλγιν.

Μεταφρασμένο έχει ως εξής το κείμενο της επιγραφής: Ο Θωμάς κόμης του Έλγιν προσέφερε ως δώρο στους Αθηναίους το ωρολόγιον. Η συγκλήτος και ο λαός των Αθηνών ανηγειρε και ιδρυσε κατά το χιλιοστό οκτακοσιού δέκατο τέταρτο έτος από της γεννήσεως του Καρούνο.

Όσα αφήσε πριν από την Έλγιν συμπληρώθηκαν με τις αλεποπάλλελες πολιορκίες της Ακρόπολης: το 1821 οι Έλληνες πολιορκούν τον Ομέρ Βριώνη που διορίστηκε ουρωμένος εκεί- το 1822 ο Οδυσσέας Ανδρούστος την καταλαμβάνει. Το 1826 ο Κιουταχής πηγαίνει στην πολιορκεία του Βράχου και το επόμενο χρόνο προταλαμβάνει. Ποιά είναι η ζημιά που έγινε στα μνημεία δεν είναι δυνατόν να οριστεί. Ο Κιουταχής κατά την τελευταία πολιορκία προστάθηκε να ισοπεδώσει το Βράχο. Κατά τη δημητριό του Ελεύθερου φιλέλληνας αεωνιατικού του ελληνικού στρατού, μέσα σε μια ημέρα μόνον ρίχτηκαν στην Ακρόπολη 180 βόμβες και 350 μπαλλές. Οταν η Ακρόπολη περιήλθε στη δικαιοδόσια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας το Μάρτιο του 1835, με τη σχεδόν εκδιώκη, έπειτα από ενέργειες του Ρος της βασικής φρουράς, ο χώρος ήταν ένα μεγάλο κοιμητήριο.

Οι αρχαίες δουλειέντες πέτρες εξερεύνανταν μέσα από την ερείπια των τουρκικών κτισμάτων, και στα χώματα κείτονταν τα κόκκαλα των ζώων και των ανθρώπων που έχασαν τη ζωή τους στην τελευταία πολιορκία. Η ειδύλλιακη εικόνα που παρουσιάζουν παλιές χαλκογραφίες δεν υπήρχε πια γιατί είχε περάσει πάνω από το Βράχο η φωτά, η πείνα και ο θάνατος. Αυτή λοιπόν είναι η κατάσταση στην Αθήνα από όπου θα αρχίξει το έργο της ελληνική αρχαιολογία, ο Ross, ο Πιττάκης και ο Ιατρίδης.

Η πρώτη ανασκαφή στην Ακρόπολη άρχισε τον Απρίλιο του 1833 από τον Πιττάκη με χρήματα της «Φιλοράχεια Εταιρείας», όπως πορθήθηκε από τον Αλέξανδρο Ραγκαβή, τον Πέτρο Περάθρανούς και τον Παναγήτη Ευστρατίδη. Τα χρήματα είχαν συλλεγεί με έρανο «εξ ουραρωφυν» λέγεται ο Ευστρατίδης - και τα ευρήματα ήταν σημαντικά: τημάτια της ζωφόρου του Παρθενώνα, μια μετόπη της νότιας πλευράς της 705 εικονιζούσαν οραγή Λαπιθίδη από Κένταυρο και το περι του βασιλείων Αυδούλοντας φίγματα. Η άφιξη στην Αθήνα τον Ιούλιο του 1834, και η διανομή των Σεπτεμβρίου, του Leo Von Klenze, αρχιτέκτονας της Βασιλικής Αυλής υπήρξε ευεργετική, γιατί με υπομνήματά του προς τον βασιλιά υπέδειπτα ήταν προτεινόμενη και η συντήρηση και την αναστήλωση των Παρθενώνα και την ίδρυ-

Το ρολό του 'Ελαγιν στην αγορά των Αθηνών (Βιβλιοθήκη του Αδριανού).

ση εκεί μονούσιον. Τις αρχές αυτές θα εγκαινιάσει η Υπηρεσία με τη συμβολική ανατήλωση ενός απονένυου της βάρειος κινητοτοιχίας του Παρθενώνα που έγινε σε πανηγυρική τελετή με την παρούσια του Θεούνος στις 28 Αυγούστου του 1834. Άμεση εφαρμογή των απόψεων του Κλέντος, που τον δικαιώσει, έγινε από τον Ρός με έργους συνεργάτων τους αρχιτέκτονες Edward Schaubert, αυτόν που εκπονεί το πρώτο και καλύτερο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας, και τον Christián HANSEN, αρχιτεκτονικού της Πανεπιστημίου. Ο Ρός στις αρχές του 1835 εφαρμόζοντας τις συστάσεις του Κλέντος δρίσεις να κατεδαφίσει τον τούρκικο προμαχώνα που βρισκόταν εμπρός από τα Προπύλαια, μεταξύ του διάδρομου από το γαλάτα του Αγύρτη και του πύργου του ναού της Αθηνάς Νίκης. Εντυχόμενος, βρήκε οικοδομικό υλικό, το μελί του ναού της Αθηνάς Νίκης που ο Τούρκοι είχαν κατεδαφίσει το 1687 ακριβώς για την κατασκευή του προμαχώνα προκεκύπευναν να αντιτελιώσουν την πολιορκία του MOROSINI.

Ο Χριστιανός Χάνσεν αποδενάτος με μερικό σκίτου τους τους εργάτες των ανασκαφών και των εργασιών του Ρός, χωρικοί από την πόλη οπός συμπεριένονταν από τη φορεία τους συρρέουσαν στην Αθήνα, όπου θα προσφέρουν τις υπηρεσίες τους επι πολλά χρόνια ως χωματουργοί και οικοδόμοι. Οι Αναφύτες είναι οι γνωστότεροι και διάσημοι για την συνοικία τους κάτιν από την Ακρόπολη που μόνο προβλήματα δημιουργούσαν επί μακράτη στην Υπηρεσία. Εξ ίσου διαφωτιστικά και ενδιαφέροντα είναι δύο σχέδια του Δανού Ζωγράφου Ρέμμυτου, ο οποίος το 1835 αποθανάτισε τις εργασίες του Ross στα Προπύλαια, το πλήθος των φεύρωφων εργατών οι οποίοι με μέσα λιγότερα και από εκείνα που είχαν οι αρχοί προσπαθώνταν να δώσουν μορφή στο χώρο των μαρμάρων. Ένας νηπιαρός μαρμάρος λάβειει νέους λίθους για τον ναό της Νίκης,

Η αναστήλωση του ναού της Αθηνάς Νίκης, έργο του Ρός, του Σάουμπερτ και του Χάνσεν είναι η πρώτη που γίνεται στην αναγεννησέντ Ελλάδα και εκφράζει όπως λέγει ο Μάουρερ «το πνεύμα της ελληνικής αρχαιοποίητας που πρέπει να σταθεί και στο μελλον ως ο μαγνητικός κρίκος ανάμεσα στη σημερινή Ελλάδα και τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό». Το μεγαλύτερο αίτημα των Ελλήνων στα χρόνια εκείνα ήταν η γεφύρωση του χάσματος που υπήρχε ανάμεσα στην ελευθερωμένη Ελλάδα που ζητούσε τη θέση της στον κόσμο και στην Ευρώπη, ανάμεσα στο κλίμα, τη πνεύματα και τις γνώσεις της Οθωμανικής Ελλάδας και του κλασικισμού.

Η αναστήλωση του ναού της Αθηνάς Νίκης κράτεσε ως το 1836, χρονία σημαντική για την ελληνική αρχαιολογία, για τον Ρός παραπήγμητη από τη θέση της Γενικού Εφόρου έπειτα από σύγκρουση με τον Υπουργό Ιάκωβο Ρίζο Νερουλό για θέμα υπεραισιακής δεοντοτοιχίας. Με την παρατητική αυτή σήμη στην Ευρωπαϊκή αυγή της ελληνικής αρχαιολογίας, Πάρα την υπάρχει εξιρέπτων προσώπων, όπως ο Ράγκαβης, ο Κουμανούδης, ο Ευστρατιάδης και ο Σταματάκης, θα περάσουν μερικές δεκαετίες έως στου υπάρχει στην ελληνική αρχαιολογία και πάλι Ευρωπαϊκό πνεύμα. Για τα τελεώνων τα περί Ρός, μηνησύνευ και μια κανονομία του για την εποχή: είναι αυτοί που καθιερώνουν το 1835, τα πρώτα εισιτήρια εισόδου στην Ακρόπολη. Ήταν διαρκής όπως λέγεται πριν από μερικά χρόνια. Στην εικόνα του εισιτηρίου ο Παρθενώνας έχει στο εσωτερικό του το ζάμι, μπροστά από τα Προπύλαια υπάρχει ο προμαχώνας, το θέατρο του Βάκχου είναι χωράφι και οι τούρκικες όχυροσεις εξακολουθουν να προστα-

τεύουν την δυτική πλευρά της Ακρόπολης.

Τελειώνοντας, το 1835 ένα μεγάλο γεγονός για την ελληνική αρχαιολογία λαμβάνει χώραν, η έκδοση ενός τετράτομου μνημειώδους έργου με τον τίτλο TRAVELS IN NORTHERN GREECE έργο πολύτιμο για κάθε εποχή που κρατάει αμείωτη την αξία του. Συγγραφέας του είναι ο William Martin Leake στρατιωτικός, μωατικός απεσταλμένος της Κυβερνήσης του, τοπογράφος, γεωγράφος, αρχαιολόγος, συλλέκτης, ο οποίος περιηγήθηκε από το 1804 ως το 1810 την Ελλάδα θεμελώνοντας με τις μελέτες του την ελληνική γεωγραφία και τοπογραφία. Συγκρίνοντας τον τηφαλιό κείμενο του Λήκη με άλλα υπόχρονα του ή νεώτερα ελληνικά, διαπιστώνουμε το χόσμα που τα χωρίζει.

Αντικαταστάτης του Ρός, ο οποίος διορίστηκε πρώτος καθηγητής της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο, ορίστηκε ο αθηναϊκός Κυριακός Πιττάκης, πρόσωπο σχεδόν θρυλικό, ο πρώτος «Έλλην αρχαιολόγος» σπους χαρακτηρίσται. Γεννήθηκε το 1789 υπτρέξ μαρβής της Φλωρίνου Εταιρείας των Αθηνών και μιημήση όπως ο ίδιος λέγει, σε επιπολή του προς τον Καποδιστρίου, στην αρχαιολογία «με τη λεπτομήρη ανήγειραν τῶν ἔλληνων ἐρεπιῶν υπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ καλοῦ μοῦ φιλού κυρίου Φωβελίου», του Γάλλου προέδρου στην Αθήνα και αρχαιοκάπηλου. Το 1824 πηγαίνει στην Κέρκυρα για να συμπληρώσει τις οποιαδές του στην Ιόνιο Ακαδημία. Εκεί έχει ως διδάσκαλο τον επιφανή φιλόλογο και εκπρόσωπο του διαφωτισμού στην Ελλάδα Κωνσταντίνο Ασώπιο και εκεί γνωρίζει τη μέλλουσα γυναικά του Αικατερίνη Μακρή, αδελφή της Κόρης των Αθηνών. Η τοποθέτηση του Πιττάκη ως Προϊσταμένου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και η διατήρηση από μέρους του οι αειώνιμοι αυτοί ως το θέντο του στις 23 Οκτωβρίου 1863, επι 27 χρόνια, είναι φυσικό κα διαμορφώσει νεοτροπία και να δωσει την κατεύθυνση σ' έναν νέον της ιστορικής επιστήμης, που τότε γεννίστων στην Ελλάδα. Συγκρίνοντας τις λαμπρές αρχές της ελληνικής αρχαιολογίας, όπως προβάλλουν μέσα από το μικρό έργο του Ρός, λυπούμενα για την τροπή των πραγμάτων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το έργο του Πιττάκη μελώνται έστω και κατά κεραίαν. Το Δεκέμβριο του 1836, χρονία της παραίτησης του Ρός και ανάληψης των καθηκόντων του Γενικού Εφόρου από τον Κυριακό Πιττάκη, φθάνει στην Αθήνα από τη Βιέννη ένας Έλληνας ταβδώντης ο βαρύνος Κωνσταντίνος Μπέλλιος, πλούσιος και μορφωμένος, ο οποίος με τον τραπέζιτη του Ανδρέα Κομπάτη επισκέπτεται, στις 17 Δεκεμβρίου, ημέρα ωμορή, όπως λέγει στο ημερολόγιο του, και με δυνατό ανέμο, την Ακρόπολη όπου καίει τη γνωμική του Πιττάκη. Η σχέση τους αναπτύσσεται, ο Μπέλλιος δέλποντας την καταστάση των αρχαίων της Αθήνας αυλαμβάνει την ιδέα ιδρύσεως «Εταιρείας περὶ ἀνασκαφῆς καὶ ανακαλυψεῶν ἀρχαιοτήτων». Την ιδέα αυτή ανακοινώνει στον Πιττάκη, τον υπουργό Ιακωβάδη Ρίζο Νερουλό και τον Τημητάρ-

Ιακώβος Ρίζος Νερουλός (1778-1849) πρώτος πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

χη του Υπουργείου Παιδείας, το γνωστότατο Αλέξανδρο Ράγκαβη ο οποίοι την σαπάζονται. Ο Ράγκαβης συντάσσει το ιδρυτικό έγγραφο του σωματείου αυτού το οποίο ονομάζεται «Αρχαιολογική Εταιρεία» και στις 6 Ιανουαρίου με το παλιό μημερόλογο πηγαίνει πάρει στις 12 το μεσημέρι με τον Πιττάκη να συναντήσουν τον Μπέλιο Μαζί τους έχουν και το ιδρυτικό έγγραφο της Εταιρείας. Το παρουσιάσουν στον Μπέλιο ο οποίος αμφιφένει με το περιεχόμενό του και ο Ράγκαβης τρέφει με το χέρι του τα πρώτα σύνομάτα των ιδρυτών. Με τον τρόπο αυτό ιδρύθηκε, στις 6 Ιανουαρίου 1837, ηνία ίδρυμα που φέστος συμπήρωσε όλο 150 ετών και το οποίο επρόκειτο να γίνει το κυρίως παραγόντας της έξιδησης της αρχαιολογικής επιστήμης στην Ελλάδα καν κα παιζεί σημαντικότατο ρόλο στη διαμόρφωση της κρατικής ιδεολογίας, κατά τον 19ο αιώνα, και στη συνέστηση του ελληνικού κράτους με τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό.

Το 1837 άμας θεμελιώθηκε άκμη έναν θεσμός. Τον Νοέμβριο του 1836 συντάχθηκε η Αρχαιολογική Επιτροπή, κρατικό γιαννομοδικό όργανο, το οποίο κύριο έργο υπήρξε η έκδοση της Εμπορικής Αρχαιολογίκης. Το πρώτο τεύχος κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του 1837 και περιέβη εκτός από την ενδιάφερουσα γεγούλα της έκδοσης, την ιστορία της ελληνικής αρχαιολογίας των πρώτων οθωνικών χρόνων γραμμένη από τον Ράγκαβη και τη δημοσιεύση από τον Ράγκαβη πάλι μερικών επιγραφών πρώτη των οποίων ήταν το φήμισμένο ψηφίσμα του Χρεμανίδη των 26/5 π.Χ. (ΙΩ 112-687) που είχε βρεθεί στις 17 Δεκεμβρίου 1836 ανατολικά των Προπολών. Η Εφημερίς Αρχαιολογική, πολυτίμη για το έργο που προφέρει, συνοδεύεται από λιθογραφίες του Ιατρού Βούτσου του Πιττάκη.

Το 1837 είναι λοιπόν σημαντική χρονιά για την ελληνική αρχαιολογία. Με την ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας και την κρατική έδραση της Εφημερίδος Αρχαιολογικής δημιουργείται, στην προσπάθεια για την αποκάλυψη των ελληνικών αρχαίων, ένας δισαρμός. Άφ ούντων υπάρχει το Υπηρεσία με προϊστάμενον τον Πιττάκη που ασκεί την κυβερνητική πολιτική για τις αρχαιότητες, αφ' ετέρου ένα σωματείο ίδιωτων που έρχεται σε βοήθεια του Κράτους, αλλά που αργότερα θα το υποκαταστήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Πάρα το ότι η Υπηρεσία και Εταιρεία αποδέλπουν στην εκπλήρωση του ίδιου σκοπού, οι ενέργειες τους διακρίνονται μεταξύ τους με σαφήνεια και δεν συγχέονται ποτέ.

Με την ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας μερικά μέλη της αθηναϊκής κοινωνίας ασχολούνται ενεργεστέρα με την δάσκηση της αρχαιολογίας. Ο Ρός, ο κύριος εκπρόσωπος της επιστήμης αυτής στην Ελλάδα, τίθεται εκποδών από τον Πιττάκη. Στις 7 και 8 Σεπτεμβρίου 1836 παραδίδεται το αρχείο της Υπηρεσίας και τα αρχαία των οποίων είχε την ευθύνη

και έπειτα από 11 ημέρες, στις 19 Σεπτεμβρίου, όταν πήγαινε στην Ακρόπολη, εμποδίζεται από τους φύλακες, κατό διαταγήν του Πιττάκη, να μελέτησε τις επιγραφές που δρέθηκαν στις ανασκαφές του. Ευώνις λοιπόν ως ανέλαβε ο Πιττάκης καθόρισε την πορεία του ως προς τα δικαιώματα μελέτης των νημημάτων των Αθηνών και ειδικώς της Ακροπόλεως. Φυλάσσει για τον εαυτό του τα κάβε δικαιώματα ανασκαφής και προτεραιότητας δημοποιεύμενων και θεωρεί αδιανόητη την ανάμεικη οιουδάποτε άλλου. Θα υπαρξουν εξαιρέσεις, για κάποιους ένσους, όχι στην επιφύλαξη του Βράχου αλλά χαρημάτερα, οι οποίες επιβεβαίωνται την αρχή που θα τηρηθεί από τον θάνατό του, το 1863.

Ο Πιττάκης συνεχίζει κατά το 1836-1837 έρευνα της Ακροπόλεως με την ανασκαφή των Πρωπούλων, δηλαδή με την κατεδάφιση των βωλωτών κατασκευών της μεσαίων και της τουρκοκρατίας και των λοιπών μεταγενετάριων κτισμάτων. Τα Πρωπούλα είχαν χρηματεύεις ως φραγκικό πολιτική και αργότερα χρηματοποιήθηκαν από τους Τούρκους για τους ακούσους τους. Βλέποντας λοιπόν τα Πρωπούλα σας οποίας είναι σημεριά με τα ξεκύνεις πώς τα δηρύκαιει. Φροντίδαι και ενδιαφέρον έδειξε για το Ερέχθειο κατά την ανασκαφή του οποίου το 1837 βρήκε σε κομματία την πρώτη της ποικιλία χρυσερών κομμάτων της Ερέχθεων και μεγάλο μέρος του νέοντος τοίχου του. Στο 1840 συνεχίζονται οι εργασίες του Πιττάκη, ανασκαφές και πειραιώληγη αρχαιών. Για τη μικρά κομματάδα μαλάτια εφιρμώδες δική του μέδβο διαγόνως για τα προστατεύει. Κατασκευάζει μεγάλους πίνακες μέρων στους οποίους τα ποποτεύεις και τα συνέδειν ως χωτό γύρω. Αφήνεται στο υπέρθιμο και την επίδραση της Βροχής οι πίνακες διαλύνονται και τα αρχαία γίνονται ουροί. Με μεγαλύτερα κομμάτια, αρχετεκτικά μέλη κυρίων, κατασκευάζει τοίχους και φυσικά εμποδίζονται έτοις η πλήρης μελέτη του αρχαιού.

Η Αρχαιολογική Εταιρεία, σωματείο ιδιωτικό, έκπινε τη δράση της στηριζόμενη στα χρήματα που θα συγκέντρωναν από τις εισιφορές των μελών της, πρόσμα που δελχίει αισιοδόξη. Η πρώτη της συνέλευση έγινε στην Ακρόπολη, στις 28 Απριλίου του 1837. Εικοσιτάσσαρες μόνο από τα ιδρυτικά μέλη της παραβρέθηκαν οι οποίοι εκλέχουν πρόεδρο τον υπουργό Παιδείας ίδικων Ρίζο Νερούλη, τον Φαναριώτη λόγω, λογοτέχνη, πολιτικό και διπλωμάτη, αντιπρόεδρο τον Ιωάννη Κοκκώνη, υπόπεδο αρχαιοτήτων νήσων επι Βάτιενμουργκ και παιδαγώγο. Γραμμάτει τον Αλέξανδρο Ρίζο Ράγκαβη, Φαναριώτη και αυτόν, αξιωματικό του πυρωδολικού

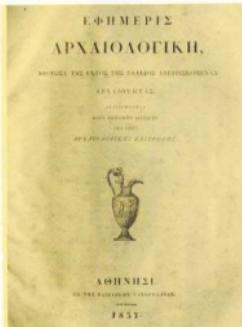
Το πρώτο εισιτήριο εισόδου στην Ακρόπολη, υπογραμμένο από τον Λουδοβίκο Ρός.

στην αρχή, ανύπτερο υπόλληπτο, διπλωμάτη, πολιτικό, πεζόγράφο και ποιητή. Ταυτίας της Εταιρείας εκλέχτηκε ο Ανδρέας Κομπατής, τραπεζίτης και φίλος του Μπέλιου και μελή της Εφερείας ο Κυριακός Πιττάκης, ο Γεώργιος Χριστιανός ΓΡΟΠΙΟΣ, πρόεδρος της Αυτοτρίας, φιλέλλην και αρχαιοκάπηλος, ο γιατρός Πέτρος Ήπιτης και ο Αρεοπαγίτης Δημήτριος Φωτίας.

Πλεονεκτούστοι λοιπόν ο Αρχαιολογική Εταιρεία έναντι της Υπηρεσίας. Η Υπηρεσία διέθετε μόνο τον Πιττάκη με βοηθό τον Ιατρό θεραπεύτη σε κομματία την πρώτη, τη ΝΑ Καρυπίδα και αναστήλωσε τη πλαϊνή της ποικιλία χρυσερών κομμάτων της Ερέχθεων. Στο 1840 βρήκε σε κομματία την πρώτη της ποικιλία χρυσερών κομμάτων της Ερέχθεων και μεγάλο μέρος του Νέοντος τοίχου του. Στο 1840 συνεχίζονται οι εργασίες του Πιττάκη, ανασκαφές και πειραιώληγη αρχαιών. Για τη μικρά κομματάδα μαλάτια εφιρμώδες δική του μέδβο διαγόνως για τα προστατεύει. Κατασκευάζει μεγάλους πίνακες μέρων στους οποίους τα ποποτεύεις και τα συνέδειν ως χωτό γύρω. Αφήνεται στο υπέρθιμο και την επίδραση της Βροχής οι πίνακες διαλύνονται και τα αρχαία γίνονται ουροί. Με μεγαλύτερα κομμάτια, αρχετεκτικά μέλη κυρίων, κατασκευάζει τοίχους και φυσικά εμποδίζονται έτοις η πλήρης μελέτη του αρχαιού.

Η Αρχαιολογική Εταιρεία, σωματείο ιδιωτικό, έκπινε τη δράση της στηριζόμενη στα χρήματα που θα συγκέντρωναν από τις εισιφορές των μελών της, πρόσμα που γνωρίζουμε όλοι, η Ακρόπολη με το Διονυσίου, ούμα, σύμφωνα με την παράσταση νομισμάτων του 2ου μ.Χ. αιώνα και η φιλοτέχνηση των διπλωμάτων. Το διπλώμα εικονίζει, τι λόλο, την Ακρόπολη από δυτικά, ανατηλωμένη σήμερα επιμνημόσυνα τα μέλη της Εταιρείας, και αριστερά και δεξιά ονόματα ενδόδων τεχνιτών και τόπων της αρχαιότητας.

Η Εταιρεία έκπινε σε μεγάλες φιλοδοξίες τη δράση της: να αποκαλύψει το θέατρο του Διονυσίου, επιχείρηση που προσκούρει σε δυναστεία και εγκαταλείπεται πρωσανιάν. Αντίθετα η ανασκαφή γύρω από τον Πύργο των Ανέμων, ο οποίος ήταν μισοχωμάνενος επιτυχώντα. Ανοίγεται μια τάφρος γύρω του ως την κρηπίδα του μνημείου και χτίζεται οκταγωνι-

Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους της Εφημερίδος Αρχαιολογικής (1837).

κός τοίχος για να συγκρετεί τα χώματα. Στην κατάσταση αυτή θα μείνει το μνημείο επι πολλά χρόνια έως ότου βρει τη σημερινή μορφή ο χώρος.

Η ανασκαφή του Παρθενώνος δεν παραμέλεται. Είδαμε πως και ο Ρός και ο Πιττάκης στα μνημεῖα της Ακρόπολης συγκέντρωνταν το ενδιάφερον τους. Την 1839 η Εταιρεία επιχειρεί και αυτή, με τον Πιττάκη, ανασκαφή γύρω από τον Παρθενώνα, στα Ροπυλάια, στο Ερέχθειο και στον χώρο του ναού του Αυγούστου και της Ρώμης. Οι εργασίες αυτές δεν είναι ακόμη ανασκαφές και για τον τρόπο που γίνονταν και για το ότι έδφασαν της Ακρόπολης το κάλυπταν οι δεκάδες χιλιάδες κυβικά πρόσθετων υλών του μεσαίων και της τουρκοκρατίας, μέσα στις οποίες φυσικά υπήρχαν πολύτιμα λείψανα της αρχαιότητας.

Πάρα τον ενθουσιασμό και την δραστηριότητα των μηνών της Εφορείας της Εταιρείας, ο ενδιαφορασμός των επιτομών της είχε αρκετά ψυχαρώνει γιατί το 1842 αποτέλεσται σ' αυτούς της έγκυιος λόγοις την παρατεταμένη με την οποία ζητείται η πλήρωμή των συνδρόμων. Και αυτή μένει χώρις αποτέλεσμα, ίσως εις την Εταιρεία στρέφεται προς το Υπουργείο και ζητει τη λύση του προβλήματος με άλλο τρόπο. Προτείνει στην Κυβερνήση να κατεδαφίσει αυτή τα «τουρκικά και άλλα βαρβαρικά τείχη και οικοδομήματα, αεροστάρωμα, έγνωμαρτορα και άλλα καταστάσια, συγκρίνοντα τον τόπον και πολλάκις ίους καλύπτοντα πτηγαράφα και γυλιπτικά αντικείμενα». Η κατεδαφίση θα γίνει από την Εταιρεία αυτή θα καρπωθεί την αξία των αρχιτεκτονικών λίθων που θα πουληθούν στους εργαλύωντας της Αθήνας οι οποίοι είχαν μεγάλη ανάγκη οικοδομικού υλικού για την πόλη που χτίζονταν τότε με πυρετώδη ρυθμό.

Το 1842 εμφανίζεται στη σχεδόν ανύπαρκτη Ελληνική αρχαιολογική θιλυρογρα-

φία ένα έργο πεπιλαιωμένο μεν σήμερα αλλά χρήσιμο ακόμη από πολλές απογείες. Είναι ο πρώτος τόμος των Απιλιμίτες Ηλείων (ο δεύτερος θα εκδοθεί το 1855), του Αλεξανδρού Ραγκάδη, απόπειρα συνθέσεως ενός corpus των ελληνικών επιγραφών, ή μάλλον υποκατάστασης της Εφημερίδος Αρχαιολογικής του Πιττάκη. Με τους μικρούς της πορούς η Εταιρεία συνεχίζει τους καθαρισμούς στην Ακρόπολη, καθαρίζει τον ιερό του Παρθενώνας από τα ερείπια του Τάσιου το οποίο κατέλαβε το Ραγκάδη «φυλαττάντας ως ώλους και προφανες μέτρα αναλογίας μεταξύ των προγράμματος εἰς ἀν καταγόμενα και των τυραννών, ών αποσειρούν τὸν Σογόν». Άλλων θα συντριβανή την ερευνείας της διατήρησης των του, ώς να μη υπέρει το πνεύμα της έλευθερίας, το περιπτέρον εἰς τον σημαντικότερος ταυτόπιον αυτοπότερος: «αναστήνανται στη θέση τους αρκετούς κατάτερους αποδημούς». Αναστήνανται επίσης 158 μαρμαροπλινθίους του βρειλού τούχου του οπικού των οποίων η εωστορεική κακένη από την εκρηκτή του 1687 επιφένεια συμπληρώθηκε με κιτιά τουβάλια. Η συμπλήρωση με τούβαλα εφαρμόστηκε και στους κίονες του ναού, λιστη που δεν έδινε βέβαια αποτέλεσμα σύμμωνα με την αισθητική αλλά δεν έβαλε αισθητά το μνημείο γιατί δεν χρειάστηκε να λαξεύσουν σε επιφάνεια των μελών του, όπως εννοείται με τις κατόνιες αναστηλώσεις του Μπαλάνου και άλλων, λάξευσαν αναγκαία για την προσφυρμή των νέων συμπληρώσεων.

Πολύ σύντοτα έγινε αντιληπτή η σημασία των μνημείων για την οικονόμια της χώρας. Πρότοι όσο γνωρίζω το επιστημονικό με τον Ρός σε άρθρο του, το 1836 και τον ακολούθει χρόνιο αργότερα της Πιττάκης στις 19 Μαΐου του 1844 όταν μιλώντας, σταν Παρθενώνα, για το έργο της Εταιρείας κατά τη χρονιά που πέρασε, ο Ραγκάδης ξέλεπε στο εξωτερικό – τόνισε ότι με την ανασκαφή και κυριώς την αναστήλωση των αρχαίων μνημείων όχι μόνο η Ελλάς θα είναι ευτυχέστερη που θα έχει τέτοια αριστούργηματα και οι νέοι θα ωφελούνται ψυχικώς και πνευματικώς αλλά, παραβαίνει τα λόγια του, «και πλούτος πολὺς θέλει επερεύει εἰς τὴν Ἑλλὰδα διὰ τῆς καθῆμέρας ουρροής πολλών περιηγητῶν. Παράδειγμα της ευτοπίας ταυτῆς έχοντας τὴν Ρώμην καὶ πολλάς αλλας πόλεις τῆς Ιταλίας, τῶν ὅποιων οἱ κατοίκοι κατά τὸ πλεῖστον μέρος ευτυχοῦσαν ἀπό τὴν εἰσόριη τῶν περιηγητῶν, ἐνέκα τῶν ἀρχαιοτητῶν Ἐλλήνων».

Ο Πιττάκης θεωρεία δεν απέβησε στην τουριστική εκμετάλλευση των μνημείων αλλά προσπαθήσας με το δόλωμα της εισορούς συναλλάγματος, να πείσει το Κράτος να τον θορήσει στην προστάθεια του και την προστάθεια της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

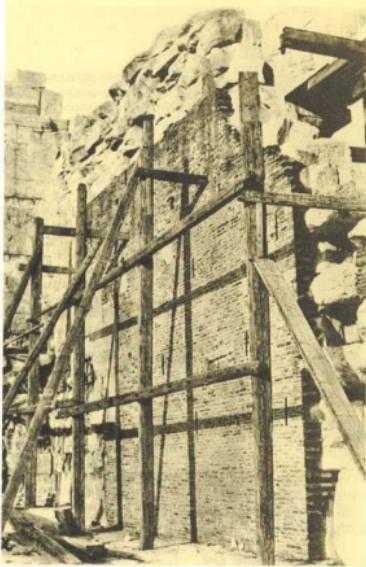
Η εκλογή του Πρωθυπουργού Κωλέτ-

της ως προέδρου της Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1844, οδώμα το οποίο κάρατσε ως τον θάνατο του, το 1847, υπήρξε δυσμενής τροπή των πραγμάτων της Εταιρείας, αφ' ενός γιατί ο Κωλέττης πολυυσχόλος και με άλλα ενδιαφέροντα, δεν είχε καιρό να ασχοληθεί με την αρχαιολογία αφ' ετέρου, όπως παρατηρεί ο Ευθύμιος Καστόρης σύμβουλος της Εταιρείας και ο πρώτος ιστορικός της «παρευρήμη καὶ αὐτή» (η Εταιρεία δηλαδή) εἰς την ασφάρδαν πάλην των τοτε πολιτικών ἔριδων καὶ αντίζηλων, καὶ ἐσε πάντας τούς πολιτικούς αντιπάλων τού προέδρου καθ' ἐστήση, ἡ τουλαχίστον ἀδιαφορίους καὶ ψυχρούς». Η εκλογή του Ραγκάδη ως γραμματέως εισαφάλισε την συνέχεια των πράξεων της Εταιρείας η οποία απασχολήθηκε πάλι με ένα από τα μνημεία της Ακρόπολης, το Ερέχθειο. Στη βόρεια πρόσταση, κάτια από την οροφή της ωσδάτων ακόμη θωλωτή κατασκευή των Τούρκων που χρησιμεύεις ως πυριτιδοπόθηκη. Αποφασίστηκε και εκτελέστηκε η κατεδάφιση του θόλου που βρισκόταν κάτω από τη στέγη της βορείας πρόστασης. Την στέγη αυτή εξ αλλού είχε ενισχύσει με χώμα ο στρατηγός Γκούρας όπως και του λοιπού Ερέχθειου, για να προστατεύει την οικογένειά του. Μια δόμη τουρκική όμως, στις 12 Ιανουαρίου 1827, προκάλεσε την κατάρρευση της στέγης που έβασε κάτω από τα συντρίμμια της την οικογένεια του στρατηγού. Ο Γκούρας είχε ήδη σκοτωθεί στις 30 Σεπτεμβρίου του 1826. Η γυναίκα του Ασήμω, η Γκούραίνα, που τον διαδέχτηκε στην αρχηγία των υπεραποιησής της Ακρόπολης, βρήκε και αυτή το θάνατο μέσα στα ερείπια του Ερέχθειου. Τους θανάτους αυτούς θεωρήσαν τότε ως εκδήλωση της θείας δίκης για τον φόνο του Οδυσσέα Ανδρούτσου από τον Γκούρα πάνω στον Βράχο, στις 4 Ιουλίου του 1825. Ο Ανδρούτσος βρισκόταν φυλακισμένος στον Πύργο των Προπλαιών, αυτόν που κατεδαφίστηκε από την Αρχαιολογική Εταιρεία το 1874 με έξοδα του Σλήμαν, και εκεί δολοφονήθηκε και το ώμα του ρίχτηκε στο κενό για να γίνει πιστεύτη η εκδοχή της απόπειρας απόδρασης από τον πύργο. Κάτω από την γαλλική όψη των χρυσών μαρμάρων του Βράχου θρίσκεται θαμμένη μια ιστορία αίματος και θανάτου, δικαιών και αδίκων. Η ιστορία των μνημείων δεν σταματά σε κείνους που τα δημιούργησαν.

Την ίδια χρονιά, το 1844, η Εταιρεία έκαιε ανασκαφή και στη βορεία πλευρά του Παρθενώνος όπου από την καταστροφή του 1867 υπήρχε «γιγαντιαίων έρειπων πομπεγέθης

σωρός» που εικονίζεται από τους ζωγράφους της εποχής. Η ανασκαφή απεβλέπει στην αποκάλυψη γλυπτών του ναού, μάλιστα των μετοπών της νότιας πλευράς από τις οποίες τότε βρίσκονταν 15 στο Βρετανικό Μουσείο ή στο Παρίσι ή στην Αθήνα. Σήμερα στην Αθήνα δρισκεταν μόνο μιά μετόπη της Νότιας πλευράς, αυτή που δρίζει ο Πιττάκης το 1833 και κομμάτια άλλων.

Το πρώτο μουσείο της το απέκτησε η Αρχαιολογική Εταιρεία το 1847. Ήταν ένα λουτρό της τουρκοκρατίας, κοντά στον Πύργο των Ανέμων και σ' αυτό τοποθετήθηκαν τα εκμαγεία των μαρμάρων του Παρθενώνος. Η επιβυμία της ανάκτησης των ίδιων των μαρμάρων είδος Μεγάλης Ιδέας αρχαιολογικής, δεν εγκατέλειπε ποτέ τους μαρμάρους. Έλληνες της εποχής και όπως λέγει ο Ραγκαβής «ενίστε μεν, τό φορολογούμεν, παροδικά πινα όνειρα της ανάκτησης αυτών μας επεφύπτονταν ἐν τῇ ἔκπαισι μας εἰς τὴν ὄντων των μητρειῶν αἱρ' ἀπεπατάσθων». Οι καιροί ομως δεν ήταν κατάλληλοι, όπως δεν ήταν ποτέ, και το θέμα των μαρμάρων του Παρθενώνος είναι, όπως προ πολλών ετών παραπήρεις ο Μαρίνατος, «προσφέρεις μοτίβων» πολιτικών και αρχαιολόγων και όχι συδική προσπάθεια. Η άφιξη στον Πειραιά του αγγλικού πλοίου που μετέφερε τα εκμαγεία προκάλεσε λαϊκό συναγερμό κατά τον Ραγκαβή: «ἄγαλμάνος συνέρρεν τὸ λαὸς εἰς τὴν ἀκτὴν καὶ παρισταστὸ αἱ πανηγυρίζουσιν εἰς τὴν αποθίσισιν οὐκαὶ τρικανοῦσιν κολοσσαῖσιν κιβωτίων, ὥν εἶχεν μᾶθει μετ' ἔνθουσασιν τὸ περιεχόμενον». Το περιεχόμενο αυτό τοποθετήθηκε στο πρώτο μουσείο της Εταιρείας, η οποία είχε πλέον, κατά τους λόγους του Ραγκαβή «αντὶ τῆς ἀληθείας τουλαχιστὸς τὰς οἰκαίς». Είδαμε στην αρχή πως εκτός των Ελλήνων και άλλοι, ξένοι, ασχολήθηκαν με τη μνήμη των επιβεβαρυμένων Ελλάδος, ο Ρός και μαζί του ο Σάουμπερτ, ο Χάνσεν, ο Λαρόν και εκτός αυτών Ζωγράφοι και χαράκτες. Τώρα στα μέσα του αιώνος η Γαλλία αρχαίαιει την ασχολήθει σοδαρόπτερα με τη μνήμη της αρχαίας Ελλάδας. Το 1845 ορίζεται να στέλλεται στην Αθήνα για διαμονή και μελέτη τερασσών μηνών ένας αρχιτέκτων της Σχολής της Ρώμης, της γνωστής Villa de Medicis. Ονομαστός αρχιτέκτωνες διάδηκαν από την Αθήνα και μελέτησαν τα κλασικά μνημεία της, αριγμόντας ωραιά σχέδια τα οποία αν δεν απατοκρίνονταν στην επιστημονική αλήθεια, δεν παύουν να εκφέρουν μιαν μεγάλη εποχή του ρομαντισμούς συμβαδεί με τον κλασικισμό. Πρώτος ήλθε το 1845 ο Θεόδωρος

Αναστήλωση του εσωτερικού του τοίχου του σηκού του Παρθενώνος με τουβλά.

Baillie, ο οποίος μελέτησε το Ερέχθειο και μας άφησε θαυμάσιες αναπαραστάσεις, ανεξάρτητα όπως είπε της επιτομητικής τους ακρίβειας. Τον ακολούθησε τον επόμενο χρόνο ο Alexis Paccard ο οποίος ασχολήθηκε με τον Παρθενώνο. Ο Jacques Tessier που ήλθε το 1847 μελέτησε πάλι το Ερέχθειο όπως ο Θεόδωρος Μπαλό. Φιλοτέχνηκε και αυτός αναπαραστάσεις του μνημείου με άλλους χρωματιστούς τόνους και πλησιέστερα προς το κλασικό πνεύμα, με εξαιρετική προσ η ασχολήθηκε στην κοσμητικών στοχείων.

Ακολούθει τον επόμενο χρόνο ο Prosper Desbuissens με μελέτη τα Προπολαία, τα 1851 ο Louis - Jules André με αναπαραστάσεις του Ηραστείου, το 1855 ο Louis - Victor Lusunet ο οποίος ασχολήθηκε με κάπιο μακρινό, τον ναό του Ποσειδώνος στο Σούνιο, και τέλος το 1864 ο Louis-François Boitie ο οποίος ξαναμελέτησε τα Προπολαία, τα οποία παρουσιάζουν πλέον μια νέα όψη έπειτα από τους συνεχείς καθαρισμούς που γίνονται στο μνημείο και τις κατεδαφίσεις των μεσαιωνικών και τουρκικών προσθήκων. Οι αποστόλες αρχιτεκτόνων συνεχίστηκαν και άλλα μνημεία, μελετήθηκαν και σχεδιάστηκαν ώπως ο ναός της Αφαίας στην Αίγινα λεηλατημένος την προσθήκην της Εφημερίδας. Τα πρώτα αδόλγα αρχαιολογικά σχέδια και τα μόνα για μεγάλο χρονικό διάστημα είναι εκείνα που φιλοτέχνησε ο αρχιτέκτονας Παναγής Κάλκος για να εικονογραφήσουν την συλλογική έκθεση περι Ερέχθειο που συνέταξε και δημοσίευσε το 1853 επιτροπή που σύστασε τη Αρχαιολογική Εταιρεία για να ικανο-

Cockerell και του Απόλλωνος στη Φιγαλεία, το εξαιρέτο δημιουργήμα του Ικτίνου στην Αρκαδία. Η παραδοσιανούχηστη με τη μελέτη και άλλων μνημείων σε νεωτέρα χρόνια, όπως του Τελεστρίου της Ελευσίνος από τον Blavette ή των Δελφών από τον Tournaire. Τα έργα αυτά έμελλαν να δημιουργήσουν ολόκληρη σχολή από την οποία δεν επωφελήθηκαν.

Ποιά είναι η θέση των Ελλήνων από την άποψη της απεικόνισης των μνημείων στα μέσα του 19ου αιώνα; Δεν υπάρχουν αρχιτέκτονες, δεν υπάρχουν ζωγράφοι. Τα σχέδια του Ιατρίδη που δημιουργήθηκαν στην Εφημερίδα Αρχαιολογική παρουσιάζουν μεταξύ τους αναστούστες. Σε λιγό άμας και ο Ιατρίδης θα αποσύρει στην Αράχωβα. Μερικές επιγραφικές δημιουργίες που θα κάνει ο Αρχαιολογική Εταιρεία από το 1851 ως το 1860 θα συνδεύονται με σχέδια επιγραφών που δεν προσθέτουν τίποτε στα παλαιότερα της Εφημερίδας. Τα πρώτα αδόλγα αρχαιολογικά σχέδια και τα μόνα για μεγάλο χρονικό διάστημα είναι εκείνα που φιλοτέχνησε ο αρχιτέκτονας Παναγής Κάλκος για να εικονογραφήσουν την συλλογική έκθεση περι Ερέχθειο που συνέταξε και δημοσίευσε το 1853 επιτροπή που σύστασε τη Αρχαιολογική Εταιρεία για να ικανο-

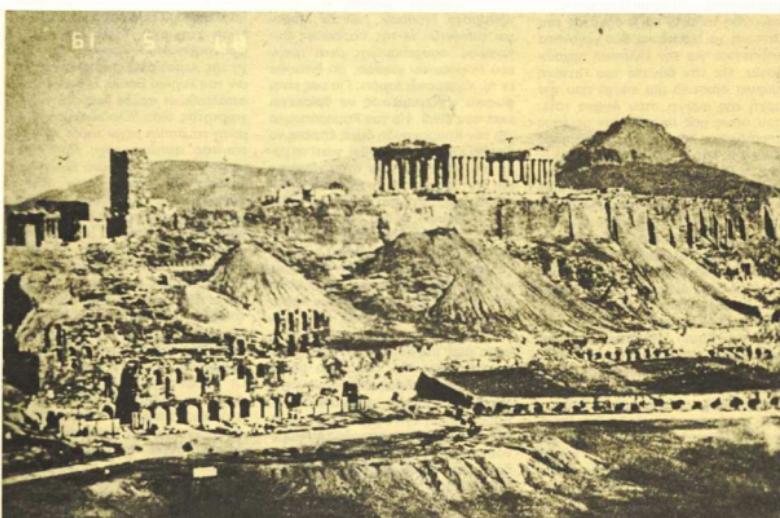
ποιήσει επιθυμία του Ειρηναίου Θειρίσιου. Τα σχέδια του Κάλκου πρωτοφανή για τα ελληνικά πράγματα της εποχής δεν θα έσπεραστούν σε ελληνική δημιουργείση για πολλά χρόνια.

Πρός τα μέσα του αιώνας ένα σημαντικό γεγονός συντελείται στην ελληνική αρχαιολογία, η ίδρυση της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής επειτα από συνεννοήσεις του Κωλέττι και του Γαλλού πρεσβευτή στην Αθήνα Piscatory. Με την ίδρυση της Γαλλικής σχολής και των άλλων που θα ακολουθήσουν, το 1874 του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, το 1881 της Αμερικανικής Σχολής και το 1886 της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής, η μελέτη των αρχαίων ελληνικών μνημείων θα αναπτυχθεί, μεγάλες ανασκαφές θα διεξάχουν, οι Ελλήνες όμως αρχαιολόγοι θα εξακολουθούν να έχουν τα ίδια μεγάλα προβλήματα που δημιουργούν η έλλειψη χρημάτων, η έλλειψη μουσείων και η έλλειψη αρχαιολόγων. Τη δυσάρεστη κατάσταση που επικρατεί στην ελληνική αρχαιολογία τονίζει τον Οκτώβριο του 1844 με εισηγητική έκθεση προς τον Όθωνα ο Πρωθυπουργός Ιωάννης Κωλέττης, ο οποίος κάνει σφρόδερη κρίτικη των ανασκαφών του Πιτάκη στην Ακρόπολη, τον κατηγορεί για έλλειψη μεθόδου στην εργασία, για αμέλεια

στην προστασία των πολύτιμων ευρημάτων και για τις αναστηλώσεις του Παρθενώνας, μάλιστα για την συμπλήρωση του βόρειου τοίχου του οπού με τουθά. «προσομαίς εἰς βασιλικὴν πορφύραν χλαυδία, καραβόπανον» όπως λέγεται. Η κριτική του εκτίνεται και στο περιεχόμενο της Εφημερίδας Αρχαιολογικής που συντάσσει μόνος ο Πιτάκης. Η έκδοση της κατά τον Κωλέττη, πρέπει να ανατεθεί σε επιτροπή, έτοις «θέλει πάνως νά κινή τὸν οἰκτὸν καὶ τὸν γῆλωτα πάντων τῶν ἀρχαιολόγων καὶ μάλιστα τῶν τῆς μουσοοπροφου Γερμανίας, καθὼς τοῦτο ἔγει τοῦδε διὰ τοὺς παραλόγους καὶ τὴν ἀράθειν τῶν γραφομένων». Οι σκληροί λόγοι γύρω από τον Κωλέττη δεν βελτίωσαν την κατάσταση. Η Εφημερίδα Αρχαιολογική εξακολούθησε να εκδίδεται από τον Πιτάκη μόνο κατά τον ίδιο τρόπο.

Τη χρονιά που ο Κωλέττης γίνεται πρόδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1845, εκδίδεται στη Βελγικήδι αύγουστος τον έλληνα τόπο που αποκαλείται στην ουγγραφές σημαιόνες Στέργανος Αθανασίου Κουμανούδης. Πρόκειται για τον κατόπιν μεγαλύτερο αρχαιολόγο και επιγραφικό, τότε 27 ετών. Τον χαρακτηρίζει μεγάλο όχι τόσο γιατί τα αρχαιολογικά του γραπτά ανοίγουν δρόμους και αντένεται ακόμη, όσο γιατί από το 1859 κυριάρχεται στην ελληνι-

κή αρχαιολογία, καπτημένη την πορεία της και καθηρώει την ιδεολογία της. Αν μνημόνευσα το μικρό πρωτότοπο του είναι γιατί σ' αυτό καθορίζει την επιστημονική του ιδεολογία, η οποία στραμμένη προς τη Δυτική και τον Διαφωτισμό θα ελθεί σε συγκρούσιμη με αντίθετες πνευματικές και επιστημονικές τάσεις. Σήμερα η συντηρητική των δύο ιδεολογιών μας φαίνεται φυσική, τότε που όλοι γεννιώνταν, οι απόγειοι του Κουμανούδη για την ελληνική ιστορία θα καθορίζοισαν τις ενέργειες του απέναντι στα μνημεία και για τις ενέργειες αυτές θα υπάρχουν αργότερα, και σήμερα ακόμη, αντιρρήσεις και κατακρίσεις. Πιστεύει ο νέος Κουμανούδης στην αρχαία Ελλάδα, την οποία πρέπει να πληρώσει ο Έλληνας «δια να ἡρ καὶ να μαζὴ τα οἴα εἰχ λημονοῖν πρὸ τοσούτων αἰωνῶν, αἱ αὐτομακρυνθεῖαι αὐτῆς νοοῖσι διὰ το ἀδισητήτον τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἄλλων περιστασῶν καὶ ἐπτρόπων». Η αρχαία Ελλάδα, λέγω δρισκεται στην Εύρωπη της ποταμούς οι κατοίκοι «οἰκειοποιηθῶν ὅλη της την ονομασίαν». Πρέπει τα Εἴδος να δεχθεί την αλήθεια αυτή «δια να ποτέσται με περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην τα νόματα τῆς ὅλης Εὐρωπαϊκῆς οιορίας ως πργασαντα εἰς Ελληνικῆς γῆς, και δια τούτο προκροπεταί εις τον ογκανούμον την καθο Ελληνικον». Κηρύσσει λοιπόν ο Κουμανούδης την στροφή προς την επιστήμη και την τέχνη της Ευρώπης με τη βοηθεία των οποίων θα κερδίσουμε μετού την Ευρωπαϊκής εθνών τη θέση μας ως ιστότιμα μέλη, αξιώμα που προκύπτει και από τη διδασκαλία του Κοραή ο οποίος είχε πεδίωνει λίγα χρόνια πριν, στις 6 Απριλίου 1833, σταν ο Πιτάκης έκαμε την πρώτη ανασκα-

Αποψή της Ακρόπολης. Διακρίνονται τα χωματά των ανασκαφών πάνω από τα μνημεία της νοτιούς κλίτους.

φή στην Ακρόπολη και εύρισκε την μετόπη της νότιας πλευράς του Παρθενώνος. Το πρόδηλμα λαϊνόν του Κουμανούδη, Ευρύπη^η ή Ανατολή, που επέντως το έλευσε, εξακολουθεί να μας διχάζει και να φρενάρει κάθε οιστρή πνευματική προσποθεία, ομήρεια μάλιστα βρίσκεται σε έξαρση και φοράει τον μανδύα του νεοεθνικισμού. Τις αποψίεις του ο Στέφανος Κουμανούδης εξέφρασε με σαφήνεια και συντομία γράφοντας άρκετά χρόνια αργότερα πως «κανείς μου ήλκας, τάν λαϊκαν λεγούμενα χρόνων τα διδάγματα έντερνοτίσις, κομμιάν κλαν δέν γοδάθην πρός τας αρέτας του Μεσαίων και της Τουρκοκρατίας της μέρη του Ρήγα και της Φλωκής Εταιρίας.

Μαθήτης του Κουμανούδη του Φρειδερίκου Thiersch, του Leonhard Spiegel, του Φρειδερίκου Schelling στο Μόναχο, του Αιγαίου-στου Βοεϊκή και του Καρόλου Ritter στο Βερολίνο φθάνει στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1845 όπου με την θοηθεία του Κυλεττή, τον οποίο συνέφευξε από το Παρίσιο, διορίζεται ψηφιητής της Λατινικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο. Συντόμως δέχεται ενδιαφέρον για την αρχαιολογία. Το 1851 γίνεται μέλος του Αρχαιολογικού Συλλόγου της Αρχαιολογίας Εταιρείας, τον επόμενο χρόνο μέλος της Εφερείας και το 1853 Αντιγραμματέας. Μεοδιάδει. το 1854, ο φοιβέρος λομώς στην Αθήνα και η βαθμία νέκρωση της Αρχαιολογίας Εταιρείας που θα διαρκείει ως το 1858. Με την αναβίωση της Εταιρείας γίνεται ο Κουμανούδης, το 1859 γραμματεύς της, οδιώμα που θα διατηρείται ως το 1894, χρονία κατά την οποία θα παραπήγει και θα ιδιωτεύει, ως τον θανάτο του, το 1899.

Η σανδάλψη της γραμματείας της Αρχαιολογίας Εταιρείας από τον Κουμανούδη το 1859 και ο θανάτος του Πιττάκη το 1863 είναι δύο γεγονότα σημαντικά για την ελληνική αρχαιολογία. Με τον θανάτο του Πιττάκη κλείνει οριστικά μία εποχή που την αρχή της ανάγει στον Αγώνα τότε, που όπως μας παραδίδουν με τους επικήδειους λόγους τους οι Φιλίππος Ιωάννουν και ο Αλέξανδρος Ργακανής, ο Πιττάκης φόρτισε στον σταθερό μολύβι στους πολιορκημένους Τουρκούς στην Ακρόπολη για να μαχάσουν τα αρχαία μνημεία αναζητώντας το. Με τον Κουμανούδη γραμματέα της Αρχαιολογίας Εταιρείας αρχίζει η άνοιξη της ελληνικής αρχαιολογίας. Νέοι άνθρωποι, που αποδασμένοι, δεινοί φιλόλογοι, γλωσσομαθείς, στρατηγοί προς την Ευρώπη, τον περιστοιχίουν: Φιλίππος Ιωάννουν, πρέδρος της Εταιρείας και μέλη του ομισθούλιου οι Λιανδρών Καυταντζόγλους, ο φημισμένος αρχιτέκτων, Ευθύμιος Καστρόχρης, καθηγητής της λατινικής φιλολογίας, Παναγιώτης Ευστρατιάδης, ο διάδοχος του Πιττάκη στα άξια Γενικού Εφέρου, Σπυρίδων Φιντικλής, καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας. Ευθύνης αρχίζουν μεγάλες και συστηματικές ανασκαφές και πρώτη, στις 3 Δεκεμβρίου 1859, της Παναγίας της

Πυριγάντισσας, με σημερινά λόγια δύμας, της στοάς του Ατταλού. Για την απόδοση των ερειπίων που αποκαλύπτονταν γίνονταν διάφορες εικασίες, ονομάτικε το μνημείο Ποικίλη στοα, γυμνάσιον Πτολεμαίου, ναός της Ήρας, η εύρεση του επιστύλιου δύμας με την αναθηματική επιγραφή επέτρεψε στον Κουμανούδη να το ταυτίσει. Άλλη ονομαστή ανασκαφή τον επόμενο χρόνο είναι εκείνη που έγινε στο χώρο της γκρεμόμενης εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου του Καπηλήφ. Είναι πολύ γνωστή η μοναδική συλλογή των τετράγωνων Ερμάνων με τα κεφαλία των Αθηναίων κομητών των εφηβών που βρίσκονται στο Εθνικό Μουσείο. Πραγματική πινακοθήκη αποκαλύψθηκε με ρεαλιστική γλυπτική πορτραΐτα Αθηναίων του 5ου αι. μ.Χ. Οι μεγάλες ανασκαφές συνεχίστηκαν το 1862 με την αποκάλυψη του Θάτουρου του Διονύσου και το 1863 με την ταυτίση, επίτητα από την τυχαία έυρεση του αναγύρου του Δεξιέλευτου Κεραμεικού. Ο Αθανάσιος Ρουσσόπουλος, κομητής της αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο, που πρώτος διάδασε την επιγραφή της βάσης του αναγύρου του Δεξιέλευτη, στην πρώτη δημοσίευση του ευρήματος: αλλ' όποις υπέρπει ή χαρά μου, όταν καθαρισθέντος του υποστηνεί τον αναγύρον πανεπιστημίου κειμένου μαρμάρου αντεγράμμησην, κειμένου μαρμάρου αντεγράμμησην επιγραφής, μεγάλα και καλά γράμματα έχουναν. Νόν δε έχουμεν και απόδειξην εἰς τῆς παρούσης ἐπιγραφής, ουσιεπομένης μετα τριών Πανασσούν χρωνίων, ὅτι ἔντασθα εν τῷ Κεραμεικῷ ἐμένων». Για μας είναι φιασκό το Κεραμεικός που βρίσκεται εκεί που είναι, για τον Ρουσσόπουλο και τον Κουμανούδη δύμας έπρεπε να θρεπεί και να αποδεχείται, γιατί το μόνο που έθελαν τότε ήταν χωράφια και οπιτόπουλα. Κι αν η τάση θέρεψε στο φως ποτέ κάποιο επιτύμβιο ανάγλυφο, τότο δεν ήταν απόδειξη, η Αθήνα είχε, όπως όλοι γνωρίζουμε από τα καθημερινά ευρήματα, πλήθης νεκροταφείων. Η επιγραφή του αναγύρου που μνημονεύει τον θάνατο του Δεξιέλου στον Κορινθιακό πόλεμο, επέτρεψε, τότε, την ταύτιση του Κεραμεικού και το ξεκίνημα μιας μεγάλης, γιανταίας ανασκαφής που στο κυριότερο μέρος της έφερε σε πέρα τους Κουμανούδης. Στην περίοδο της γραμματείας του Κουμανούδη έγιναν και άλλες μεγάλες ανασκαφές της στοάς του Ευμενίου ανατολικά του θέμετου του Ηραίου η οποία μαζί με το θέματο αποτελούσε τον λεγόμενο Σερπεντέ, ονομασία που δηλώνει το τείχος της Ακρόπολεως στο σημείο εκείνο που κτίστηκε κατά την τουρ-

κορατία. Ανατολικά της στοάς του Ευμενίου αποκαλύφθηκε το Ασκληπείο, μέγας αρχαιολογικός χώρος και αυτός. Η ανασκαφή του υπήρξε από τις δυοκαλότερες και μόνο με της Ακρόπολεως μπορεί να συγκριθεί. Ο Κουμανούδης ο οποίος είχε την διεύθυνση της ανασκαφής έπρεπε να φαιρέστε πρώτα τα χώματα και τις πέτρες της ανασκαφής της Ακρόπολης που είχαν ριχτεί στο χώρο του Σερπεντέ. Το τοπό το κακίει και ο Κωλεττής το 1844 στην εισηγητική του έκθεση: «τα χώματα της ανασκαφής της Ακρόπολεως έρριψθησαν κάτω της Ακρόπολης, ώστε έλλαψαν μεν πολλαριά τους τοίχους, έγινουν δε καὶ κατεκέπταντο το Θέατρο του Βάκχου».

Εών πρέπει να τονιστεί πια το θέμα των χωμάτων των ανασκαφών της Ακρόπολεως, που τα βλέπουμε σε παλιές φωτογραφίες ως φοβερούς ακίνητους καταράκτες πάνω από το Ωδείο του Ηραίου και την στοά του Ευμενίου, είχε προκαλέσει πολλά προβλήματα στους αρχαιολόγους για τις πρακτικές και τις επιστημονικές συνέπειες της μεθόδου που εφαρμόζανταν από τους Βράχο. Ο ίδιος ο βασιλιάς Θόδωρος αποσχόληκε, και διαφωτιστικό για το ενδιφέρον που έδειχνε για το ζήτημα αυτό είναι ένα σημείωμά του, της 21 Νοεμβρίου 1852, προς τον Υπουργό της Δημοσίου Εκπαιδευτικού Σταύρο Βάλχο. Το σημείωμα αυτό έχει ως εξής:

Κύριε Υπουργε! Πολλοί αρχιτέκτονες φρονούνται ότι από κρημνούδια τα τείχη της Ακρόπολεως κατά την πρότασην του κυρίου Βεύλη, κινηδούνεσσιν απολεύθουν πολλές λειψανά της αρχαιοτήτος, διότι θελούν κινηδούνται πάντα το θέατρο από μέρη τού τούδε κρατούνται παρ' αυτά τα τείχη. Πριν η θέμα να κατεδαφισθούν αυτά θελετε προκαλεσται την γνωμήν των. (Για να συμπληρωθεί στη σύντομη αναδρομή στη πρώτη χρόνια της ελληνικής αρχαιολογίας πρέπει να μην μνημονεύσουμε δύο ακόμη πρόσωπα, τον Παναγιώτη Ευστρατιάδη και τον Παναγιώτη Σταματάκη. Λίγοι είναι οι αρχαιολόγοι που έχουν ακούσει τα ονόματα του Ευστρατιάδη και του Σταματάκη και ακόμη λιγότεροι εκείνοι που έρουν κάτι στο έργο τους, το τόσο μεγάλο και τόσο όγκων).

Οι μορφές τους δεν ώθηκαν ως εμάς. Για τον Ευστρατιάδη είναι γνωστό πότι απέφευγε τους φωτογράφους, ενώ για τον Σταματάκη δεν έρουμε τίποτε το σχετικό με την προσωπική του ζωή. Ευτυχώς όμως και των δύο έχουν αωθεί πολλά χειρόγραφά τους και πάνω σ' αυτά και στις πληροφορίες συγχρόνων τους θασίζουμε τις γνώσεις μας.

Ο Παναγιώτης Ευστρατιάδης, γεννημένος το 1815, τρία χρόνια πριν από τον Κουμανούδη, στον Μανταμάδο της Λεσβου, όπου και το προκύνημα του Ταξέρχη, υπήρξε μαθήτης του Μπέκ στη Γερμανία και διαδέχτηκε, στη θέση του Γενικού Εφέρου των Αρχαιοτήτων, τον Κυριακό Πιττάκη, το 1863. Μόνος και αυτος όπως ο προκάτοχός του, υπέρτετως ως Γενικός Εφέρος ως το 1884 χρονία κατά την οποία αναγκάστηκε να παραιτηθεί, έπειτα από υμρών διαμενείν γεννούντα και ακοπιών επιβλέψεων εναντίον του στον Τύπο Στένος συνεργάτη της Αρχαιολογικής Εταιρείας συνέχεια μετά τον Πιττάκη την ανασκαφή της Ακρόπολεως την οποία αναγκάστηκε να διακόψει. Στα χρόνια του ιδρύθηκαν τα δύο σημαντικότερα μουσεία της Ελλάδος: της Ακρόπολης και της Εθνικής. Υπήρξε εκείνος που προετοίμασε το έδαφος για την περίοδο του Καθεδρίδα.

Ο Ευστρατιάδης, χαρακτήρας μεθοδικός, μας φέρει πολύτιμη ψευδόγραφη, καταλόγους μουσείων, έγγραφα, επιστολές και πάνω από όλα τη μεριλογίουντα υπηρεσίας της Γενικής Εφέρου των ετών 1863-1884 όπου με σιγού περιγράφει την καθημερινή υπηρεσία, ως την ημέρα της αποδοχής της παροίτησης του από τον υπουργό Βουλαράνη. Οι τελευταίες λέξεις του μεριλογίου του είναι επούτες: «Τι Μαρτίου άρι μα μ. ροι αποστέλλεται ή παραιτήσεις μου υπό τον Υπουργόν υποτροφερόμενη την 2ην Φεβρουαρίου 1884. Τελευτες εντούτοις η υπηρεσία μου».

Ο Παναγιώτης Σταματάκης γεννήθηκε, άγνωστο πότε, στην Βαρύτια της Λακωνίας και προσλαμβάνεται τον Ιανουάριο του 1866 ως βοηθός της Γενικού Εφέρου, του Ευστρατιάδη δηλαδή, «να καταγράψῃ μετ τας εν ταις Ιωνίστικαις οικίαις αρχαιοτήταις». Ως το 1871 διαπιστώνουμε την συνέχηση της υπηρεσίας του στην Εγγραφή της Γενικής Εφέρους που βασιζόργαφει. Με πρόταση της Αρχαιολογικής Εταιρείας αποστάται, το 1871, στην υπηρεσία της ως περιεδόνων Εφέρους, ως απόστολος, μαζί με τον σχολάρχη Σίρου Αντώνιο Βλαστό. Από την πρώτη στιγμή εδέινε την αγάπη που είχε για τα αρχαία, τη μεθοδοτητή, την προσθήκη στο καθήκον του. Πολλές είναι οι επιγραφές που δημοσιεύεται ο Κουμανούδης από τα ακριβέστερα απόγραφα του Σταματάκη. Πήλης είναι οι ανασκαφές που έκαμε στη Βασιλία, στη Χαιρώνεια, στην οχανή πεδιάδα της Τανάρως με τα έργα την πινάκινα ιδιαιτέρων δρόμων που δριόσκονταν μέσα στους αναρίθμητους τάφους της περιοχής τους οποίους με λιωσάνων μανιά λεγιλάσσουν οι αρχαιοκάπτοι, καθώς τα κτερισμάτα αυτά είχαν γίνει του σύμφωνη την εποχή εκείνη και ζήτουνταν για την επιστολή.

Η ανασκαφή του λεόντας της Χαρινειάς ήταν άλλο μεγάλο έργο του Σταματάκη ο οποίος, όπως λέγει ο Κουμανούδης σε λογοθεσία του, «μετ ακρας την πλευράς και ευσενθέρως το έλετσεν, αρροντόποτας και τη γεύση του, ότι είδεν προσβαλλόμενη από και δισ». Και πραγματικά εκεί, στη Χαρινειά, προσβλήθηκε από την ελονούρια, η οποία που τα βασανίσανε ολόκληρη την υπόλοιπη ζωή του, ως τις 19 Μαρτίου του 1885, ημέρα του βανάνου του. Βανότου που προήλθε από τις συνέπειες της ασθένειας αυτής που μάστιζε την Ελλάδα

ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

Ο Σταματάκης ήταν εκπρόσωπος της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην ανασκαφή των Μυκηνών του Σλήμαν που έγινε από 28 Ιουλίου μέχρι 4 Δεκεμβρίου 1876. Η συνεργασία με τον Σλήμαν δεν ήταν εύκολη. Κατηγύρθησε μάλιστα επισήμως ο Σλήμαν τον Σταματάκη που του είπερε εμπόδιο για να του παρεί τη δέος των ανακαλύψεων και σε τούτο είχε συνεργάτη την γνωστική του. Τη Σορία Σλήμαν την οποία ο Σταματάκης θεωρούσε πώς πήταν η αιτία των προπατρινών της Σλήμαντος. Σε γράμμα του προς τον Κουμανούδη την 14 Σεπτεμβρίου 1876 ο Σταματάκης λέγει ότι «η κορία του επέτρεψεν εντυπώδη εξ. Αθηνών αλλά καλό για να μη ηργητεί διοί παν στη συνέθη αυτή το επρόσδικον και φωνάζωντας μη ξανθά καρά τα ίδια». Αναφέρεται ο Σταματάκης σε επεισόδιο που συνέβησε μετά μέρες πριν, στην Σορία Σλήμαν, κατην την διηγήθη το Σταματάκη, «πράστα και αυτή να κακολογή ενώπιον των εργάτων ως αγράμματος και ούνον να οδύγησαν και ούνοι αρχαιολογικούς γραφαίς».

Τα υπηρεσιακά θέματα που ανασκαφής Σλήμαν που της Μυκήνες είναι αγνώστων ή μονομερών γνωστά. Ο Σταματάκης έκαμε μέρες κεραίας το υπηρεσιακό και το επιτυμονικό καθήκοντος και οι εκθέσεις και οι ανασφορές που είναι πολύτιμες για τα στοιχεία που διασώζονται πρόσιτα προσεκτική παρατηρήσης και γνωστικής. Ο Σταματάκης έλεγε ότι το 1885 Σινεγκάνο για εργάζεται οδικώτα και με πυρετόδων ρυμό ως την παραίτηση του Ευστρατιάδη των οποίων διαδέχτηκε ως Γενικός Εφέρος, άδικα μεταν το δούβο ζωής να υπάρξει αντίρρηση. Η τελευταία χρονία της ζωής του άνων φίνεται πως ήταν επιδυνώμενος και ο θάνατός του στις 19 Μαρτίου 1885 όχι μόνο προέβησε θλίψη στους φίλους του αλλά αποτέλεσε και το τέρμα της λεγόντων πρώκητης εποχής της ελληνικής αρχαιολογίας. Τον Σταματάκη θα διαδεχθεί ο σπουδαίας Παναγιώτης Καθεδρίδας, καιρικός, τεγκνόρατής δραστηριος και αποτελεσματικός από τον οποίο λείπει η βέρωμη της αγάπης και της αυτοθύμιας, που είχε ο Σταματάκης και οι σύγχρονοι του για τα αρχαία.

Με πολλή συντομία περιέγραφα μερικά σημεία της ιστορίας των πρώτων δεκαετιών της ελληνικής αρχαιολογίας που χαρακτηρίζεται ως πρωκήτικη. Σκοπός μου ήταν να διέλων πως η ελληνική αρχαιολογική επιστήμη έκινησε από το βιθιλικό χώρο. Οι πρώτοι της θερόποντες ανήκουν στη γενιά των αγνωστών. Ο Ραγκάβης χαρακτηρίζοντας τον Πιττάκη λέγει πως «τόν εβλέπαν, σ' αὐτούς τους παραγόμενους καιρούς, με το καρυοφίδι των παλαικράτων στο χέρι, να αναζητούν τά χρήσια λειψανά, εκθέτοντας τη ζωή τους στο κινδύνο, για να τα διασώσουν από τη θερβαρότητα του έχθρου, να τα πειριουλέξουν και να τά ασφαλίσουν».

Η αποκάλυψη των αρχαίων μνημείων ήταν ψυχική και ψυχολογική ανάγκη για κείνους που έφτιαζαν το νέο κράτος. Σήμερα έχουμε ιστορική παρά-

δοση και περηφανεύομαστε για τους προγόνους μας, τον Κολόκοτρώνη, τον Καραϊσκάκη και τους άλλους αγωνιστές, εκείνοι όμως έρκινούσαν χωρίς παράδοση, έτσι νόμιζαν τουλάχιστον, και έπρεπε να την φτιάχουν. Παράδοση τους έγιναν οι αρχαίοι Έλληνες, οι οποίοι αποτέλεσαν το εισιτήριο για την κοινωνία των ευρωπαϊκών εθνών. Σήμερα είναι διαφορετικά. Οι αρχαίοι είναι οι σεβαδόμοι προπάτοι μας, πιο κοντά μας όμως είναι ο Διούνειος ο Σκυλόδοσος και ο Ρήγας.

Τα αρχαία μνημεία τα χρειάστηκε και το ελληνικό κράτος για να στηρίξει την επιστημονική ιδεολογία του. Η Μεγάλη ίδεα για την οποία μίλησε πρώτος, στις 14 Ιανουαρίου 1844, ο Ιωάννης Κωλέττης που θα θεμελιώνοταν; Και εδώ προβάλλει το παράδοξο που επικρατεί στην ελληνική αρχαιολογία και στημερα, το χάσμα δηλαδή ανάμεσα στις προβεσσίες και τις πράξεις του κράτους. Άλλη αυτό είναι μια άλλη ιστορία, απότοκος της αδυναμίας μας να συνδέουμε με το ελληνικό πνεύμα μέσω της Ευρώπης, όπως το ζήτησε το 1845 ο Στέφανος Κουμανούδης. Η συνέδεση αυτή, μπορεί και σήμερα να γίνεται, πάντα υπόρεξη καιρών, αρκεί να γενικαλεύσουμε τους εύκολους τρόπους που συντηρούμε, πιστεύοντας πως συντηρούμε την παράδοση. Παράδοση είναι να προχωρούμε μπροστά με στήριγμα και πηγή γνώσης το παρελθόν και όχι να μένουμε σε ένα τεχνητό παρελθόν. Αυτό όμως είναι το πρόβλημα ολόκληρης της πνευματικής μας και χρειάζεται διεθνοδική εξέταση.

The Early Years of Greek Archaeology

B. Petrakos

The ancient monuments of Greece have served to the modern Greek state as an excellent source for the expression of its ideology. This concept as well as the Greeks' belief that the antique monuments were a venerated heritage led to the foundation of an archaeological service and national museum on Aegina island, soon after the establishment of the Greek state. This first archaeological service, originally staffed with Independence fighters and philhellene scientists succeeded to overcome the post-war chaos and with the help of the Archaeological Society to reach its goal: to rescue and restore the antiquities and to organize a most efficient service, which, in spite of the political and financial obstacles, laid the foundations of the contemporary Greek archaeology.